

Kolektif travma döngüsü: Kolektif travmalarda uzlaşma, bağışlama ve onarıcı adaletin iyileştirici rolü

Collective trauma cycle: The healing role of reconciliation, forgiveness and restorative justice in collective traumas

Ayten Zara¹

¹Doç.Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

ÖZET

Kolektif travmalar meydana geldiği toplumun ruh sağlığı üzerinde ciddi etkilere sahip olsa da, asıl zorluk onca zulümden sonra birlikte yaşamının nasıl mümkün olabileceği sorununu çözmektir. Ruanda, Güney Afrika, Yugoslavya, Şili ve Uruguay gibi ülkelerde travma mağdurları sıklıkla işkencecileriyle yan yana yaşamak zorunda kalmış, bu durum toplumun yeniden inşa sürecinde neredeyse aşılmaz sorunlara yol açmış, kolektif yaraların iyileşmesi hakikat, adalet, tazminat, restorasyon, bağışlama ve uzlaşma gibi konularla uğraşmayı gerektirmiştir. Kolektif travmalar hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda ki çalışmaları ile çözümlenip kuşaklararası aktarımı önlenemez. Mağduriyet ve saldırganlık döngüsünün kırılarak barış inşa edilebilmesi için hakikat, anlaşılma, uzlaşma, bağışlama ve onarıcı adaleti kapsayan barışçıl sorun çözme yollarıyla etnik ve ülkeler arası çatışmalara yaklaşılmalıdır. Nefret, utanç ve suçluluk duygularını bir kuşaktan ötekine aktaran zinciri koparmak için her şeyden önce mağdurların, failerin ve suça ortak olanların birbirleri ve vicdanları ile buluşması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kolektif travmalar, Travma döngüsü, Kuşaklararası travma, Uzlaşma, Onarıcı adalet, Bağışlama

(*Klinik Psikiyatri 2018;21:301-311*)

DOI: 10.5505/kpd.2018.36449

SUMMARY

Although collective traumas have a serious impact on the mental health of the community, the real challenge is solving the problem of how to live together after all committed persecutions. In countries like Rwanda, South Africa, Yugoslavia, Chile and Uruguay, trauma victims often had to live side by side with torturers, which has led to almost insurmountable problems in the community's reconstruction process and the healing of collective wounds had to deal with issues such as truth, justice, compensation, restoration, forgiveness and reconciliation. Collective trauma can be solved with both individual and societal studies to prevent generational transmission. For peace building through breaking the cycle of victimization and aggression, it is necessary to approach ethnic and transnational conflicts with a peaceful problem-solving approach involving truth, understanding, reconciliation, forgiveness and restorative justice. Above all, to break the chain that transfers the feelings of hatred, shame and guilt to one another, it is necessary the victims, the offenders and their partners to meet each other and their consciences.

Key Words: Collective trauma, Trauma cycle, transgenerational trauma, Reconciliation, Restorative justice, Forgiveness

Travmatik Bellek ve Kolektif Travma Döngüsü

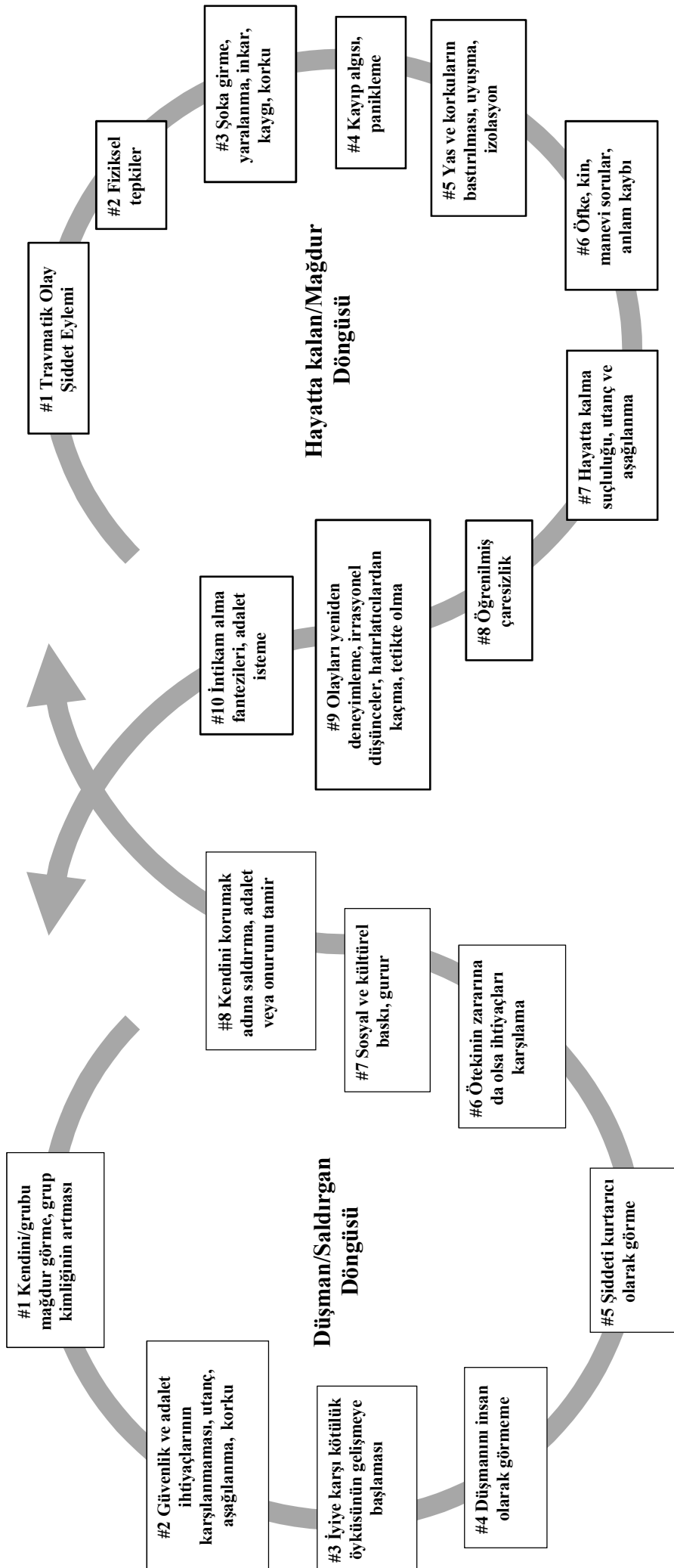
Belirli bir topluluğa yönelik insan eliyle sistematik olarak uygulanan, korku, çaresizlik, öfke gibi şiddetli duyguların eşlik ettiği şiddet olayları, o topluluğun ruhsal, sosyal, kültürel ve ekonomik yapıtaşlarını sarsarak yaşama arzusunu, umudunu tahrip eder. Travmaların yol açtığı duygusal ve duygusal ayaklanma, etc, başka bir deyişle bedensel belleğe kaydedilir. Acının kemiğe işlenmesi gibi beden ruhsal acıyı taşıyan bir "travmatik bellek" oluşturur ve zamanla dayanılmaz seslerin, kokuların, görüntülerin ve şiddetli duyguların mekanı olur bu bellek (8,9,14). Volkan'a göre gruplar arası çatışmalarda etnik köken ve etnik kimlik, özellikle de daha geniş kültürel unsurlar, harekete geçirilir. Yaşanmış travmalar çözülmemiş ve kayıpların yası zihinlerde kesin bir sonuca bağlanmamış ise travmatik bellek topluluk üyeleri tarafından bedensel pratiklere dökülerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Geçmişin tüm imgeleri ritüellerle ve anma törenleriyle gündelik hayat pratiklerine sirayet ederek, kimliğin kendini yeniden üretmesine yardımcı olur. Her yeni kuşak, bir öncekinden devraldığı ve taşımakla yükümlü olduğu travma hafızasını grup kimliğini güçlendirmek, travmatik olaya tepki vermek ve kendini onarmak için zihninde taşır ve daima yaşatır (30,35).

Travmatik belleğin oluşması için kişilerin travmayı bizzat yaşamaları gerekmez, ancak olayların hatırlanabilmesi ya da unutulmaması, unutturulmaması için insanların bir araya gelmeleri yeterli olur. Tarihsel bellek; "member (üye)- remember (hatırlama)- remembrance (hatıra)" bağıyla topluluk üyelerinin hatırladıklarını yeni kuşaklara aktarması yoluyla gerçekleşir. Grup veya topluluğun "ortak kimlik inşası", topluluğun "ortak belleğinden" bağımsız düşünülemez. Ortak grup kimliğinin temelini teşkil eden "biz" farklılaşması grubun "ortak belleğinde" yansımaları bulur (6,10). Volkan, yaşamlarımızın gömülü olduğu sosyal ve kültürel dünyaların "ben/ ben değil", "biz /onlar" olarak organize edildiği derin bir farkındalığı ve özgül bilincini içeren karmaşık, ikili bir süreci içerdiğini; dışsallaştırma, yansıtma ve yer değiştirme gibi psikolojik mekanizmalar aracılığıyla, düşmanın ve müttefikin kim olduğunu anlamak ya da tanımlamak için sosyo-kültürel öğeleri kullanıldığını savunur. Etnik çatışmalarda, nesiller

boyunca birlikte yaşayan iki grup birdenbire acımasız düşmanlara dönüşür ve bireysel değerlerin hepsi kolektif bir iradeye gönül rahatlığıyla teslim edilir. Kolektif bir kaygı ortaya çıktığında da topluluk üyeleri kolektif kimliğini güçlendirmek amacıyla "biz" ve "onlar" arasındaki sınırları katılaştırır. Volkan, bunun nedeninin daha güçlü kolektif travma hafızasının tetiklediği merkezkaç süreçleri (centrifugal processes) olarak adlandırdığı parçalamaya eğilimi olan dürtülerden kaynaklandığını söyler (18,33).

Bu bağlamda Robben, şiddetin unutulmasının, şiddetin hatırlanmasıyla ayrılmaz bir biçimde ilişkili olduğunu, çünkü travmatik deneyimlerin tamamen hatırlanamamasından ya da tamamen unutulmamasından kaynaklandığını savunur. Travmayı hatırlamaya ya da tamamen silmeye çalışmak travmanın ruhsal olarak sindirilemeyerek hafızaya takılmasına neden olarak kimliğin değişmez bir parçasına dönüşür. Yoder ve arkadaşlarının, Botcharova'nın (2001) İntikama Doğru Yedi Adım Modelinden yola çıkarak oluşturdukları travma döngüsü, travmanın yarattığı acıyı, birey ve toplumun travma ile nasıl özdeşleştiğini, mağdurun/grubun onurunu tamir etmek ve adaleti bulmak için intikam alma planlarıyla nasıl saldırganla dönüştüğünü göstermesi bakımından oldukça önemli bir modeldir (41). Suçlu ve mağdur bu döngüde sıkışıp kalabilirler. Ailenin yetiştirme tarzı (bize düşman hakkında anlatılan öyküler), içinde yaşadığımız sosyo-kültürel yapı, inanç sistemlerimiz, duygusal ve manevi gelişimimiz travma döngüsünde mağdur ve suçlunun sıkışıp kalmasına etki eden en önemli etkenlerdir. En tehlikeli olan da dehşet içeren eylemlerde bulunmuş insanların ve grupların yaptıklarının en iyi seçimlerden biri olduğuna inanıp hayatlarına devam etmeleridir (4).

Travma döngüsü, toplumdaki her bir kişinin kendi deneyimlerinden oluşan bireysel hafızası dışında bir de toplumdaki birçok bireyin ortak olarak deneyimlediği olayların duygusal bir bağlamda yoğunlaşmasından oluşan bir başka bellek biçimi olduğunu gösterir (42). Bergson'un geçmişin geçmiş üzerine yığılması olarak tanımladığı bu hafıza birikmesi bir ortak kimlik inşasının ürünüdür (2). Bu ortak kimliğin inşasında ebeveyn-çocuk bağıllığı önemli bir yer tutar. Geçmiş çözülmemiş travmalar bir sır olarak saklansa da bedensel ve ruhsal

Şekil 1. Travma Döngüsü (Yoder ve ark.2001)

ifadeleri çocuğun dünyasına yansır. Geçmiş travmalar ebeveynlerin kabuslarının kaynağı olurken, çocukların da bu kabusların benzerlerini görmeleri en çarpıcı bulgulardır (5,37). Çocuk yetiştirme pratiği, ebeveyn-çocuk bağılılığı ve diğer çevresel faktörler travmanın aktarımında oldukça etkilidir. Yehuda ve ekibinin epigenetik araştırmaları travmanın biyolojik bir hafızası olduğunu ve bunun sperm aracılığıyla özellikle kortizol salınımı üzerinden, kuşaktan kuşağa aktarıldığını Yahudi soykırımından kurtulmuş mağdurların çocukları ve torunlarında da benzer travma belirtileri bularak göstermiştir (39,40). Diğer bir deyişle, her çocuk kendi psikolojik özelliklerine ve örgütlenmesine sahip olmasına rağmen, ailevi psikodinamikler ile damgalanarak kendi gruplarında başkaları ile ya düşman olur ya da ittifak eder. Sonuç olarak ailelerin geçmiş kuşaklardan devraldığı travmaları çözümsüz bırakmaları ilerde onların çocuklarının hatta torunlarının bu travmaların etkilerini yaşayabilecekleri anlamına gelmektedir (3,22).

Kuşaktan kuşağa aktarılan travmalar gerçeği tamamen yansıtmıyor da olabilir. Bellek araştırmaları, travmayla başa çıkmayı ve bireyi yaşama yeniden bağlayan etmenin olayın gerçekte olduğundan daha fazla tehlike yaratan bir olay olarak hatırlanması olduğunu ileri sürer. Travmatik olayın sık sık ve abartılarak hatırlanması, atlatılmış tehdit ve hayatta kalma hazını yaratır. Onca şiddet, yıkım ve kayıplara rağmen hayatta kalmak aynı zamanda zafer kazanmanın bir yolu olur (25,34). Daha ötesi travmatik olaylarla ilgili hakikatler hiçbir zaman unutulmaz, hatta çoğu zaman abartılarak ve mitleştirilerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Travmaların sık sık tekrar edilmesi aslında olaylara maruz kalan bireylerin iç dünyasının derinliklerindeki acılarını paylaşarak azaltmak istemesinden doğan bir ihtiyaçtır. Kişi, bu şekilde kayıptan doğan travmayla başa çıkmak, kaybın anısını yücelterek yaşatmak ister. Çoğul olarak travmaların paylaşılması grup kimliğini güçlendirir ve geçmişte yaşanan trajik bir olay gelecekte yaşanacak bir destana dönüştürülmüş olur (2,17,35).

Tarihsel önemi küçük görünse de duygusallığın motive ettiği bazı travmatik olaylar, toplumun ortak bilincinde büyük bir yankı uyandırıp, kitlelerin davranışlarını ve tutumlarını fazlasıyla etkiler. Kuşaklararası travmaları besleyen en

önemli duygu mağduriyet duygusudur. Kendilerini mağdur olarak gören gruplar tekrar mağdur olmak için şiddeti de kullanarak yeni intikam alma döngüleri yaratırlar. Seçilmiş travmalar, geniş kitlelerin çaresizlik, aşağılanma ve utanç duygularını paylaştıkları kolektif bir travma oluşturur (1,12). Kolektif travmalar trajediyle başa çıkmayı, kurtuluşu sağlayan ve güvende hissettiren efsanevi bir güce sahip olduklarından bilinçdışı organize ilkesiyle mağduriyetin ayna imgelerini, iyiye karşı kötü kimlik algıları oluşturarak bir sonraki kuşağa travmayı aktarır. Ve sonuçta bazı toplumlarda özgürlük savaşçıları kahraman olarak idealize edilirken, başka bir toplumda terörist olarak algılanırlar (29,44).

Çözümlemeyen kolektif travmalar ve bunlara bağlı yas süreçleri kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumun kimlik ve kaderini etkileyebilecek boyutlarda yaşanır. Örneğin, Balkan savaşları'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı kayıplar daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne paranoya ideolojisi olarak miras kalmıştır (6,11,35). Yahudi Soykırımı sonraki kuşaklarda yası tutulamayan, yarası iyileşemeyen bir travmaya dönüşerek Yahudi toplumum kendi içinde dışarıya kapalı yaşamalarına neden olurken, ikinci kuşak Almanların babalarının II. Dünya Savaşı'nda Yahudilere yaptıklarını öğrendiklerinde travma yaşadıkları çarpıcı bir gerçektir (1,4). Etnik çatışmalar nedeniyle ortaya çıkan ve milyonlarca kişinin ölümü ile sonuçlanan Ruanda Soykırımından (1994) 10 sene sonra toplumda hala Travma Sonrası Stres Bozukluğu belirtilerine rastlanmış, toplumsal birliğe inanma ve diğer etnik azınlıklarla dayanışmaya kapalı yaşadıkları bulunmuştur (1,8). Kuzey İrlanda'da sürmüş olan 35 yıllık bağımsızlık savaşı, sadece savaş mağdurları ve yakınları için değil, sonraki kuşakların da patolojik yas belirtileri yaşamalarına neden olurken, eski Yugoslavya, Sierra Leone ve Liberya'da, adalet, hakikat ve uzlaşma çalışmalarının hala başlamamış olması insan hak ihlallerinin artarak travma belirtilerini kronikleştiren sonuçlar doğurmaktadır (12,21,44).

Etnik birçok farklı topluluğu içinde barındıran Türkiye'nin sorunlarına baktığımızda da azınlık grupların kendi seçilmiş travmalarını yaşadıklarını görebiliriz. Türkiye'deki bir örneği Kürt sorunudur. 1980 sonrasında Kürt kökenli vatandaşların çocuk-

larına Kürtçe isim koymasının yasaklanması, yerleşim yerlerinin adının Türkçe olarak değiştirilmesi, Kürtçenin yasaklanması gibi sebeplerden ötürü Kürtlerin etnik farklılıkları belirginleşmiştir ve Kürt kimliklerine daha sıkı bağlanmışlardır. Bu olaylara doğrudan maruz kalan kişiler ve onların çocuklarıyla yapılan görüşmelerde, kişilerin söylemlerinde farklı olmak temelinde şekillenen "öteki" kavramı öne çıkmış ve giderek "öteki" olmanın daha da zorlaştığı vurgulanmıştır. Yine Türkiye'de geçmiş travmaların kuşaklar arası aktarımı sürecinde başka travmalara maruz kalınması önceki travmaların pekiştirilmesine neden olmuş ve travmaların grup kimliğindeki yeri sağlamlaşmıştır. Örneğin, mağdurlar ve yakınları hiç verilmeyen adalet yüzünden, Sivas Katliamı (1993) ve öncesinde Kahramanmaraş Katliamı (1978) Aleviler için iyileşmeyen bir yaraya dönüşmüştür. Dava sürecinde failer suçlarını reddetmiş, olayın toplumu nasıl etkilediği incelenmemiş, mağdurların ve yakınlarının yaraları hiçbir şekilde sarılmamıştır. Katliam sonrası akut travmatik stres her mağdur olanda görülürken, 6. aydan sonra büyük oranda azaldığı fakat 12. ve 18. aylardan itibaren, özellikle katliamın yıl dönümü ya da duruşmaları gibi önemli dönemlerde artış göstererek kronik şekilde tekrarladığı görülmüştür (6,7,15).

Nefret ve suçluluk duygularını bir kuşaktan ötekine aktaran zinciri koparmak amacıyla travmaların çözümlenip kayıpların yasının tutulması önemlidir. Volkan, kolektif travmaların, sosyal ve kültürel çevrenin büyük ölçüde örtülü kaldığı bireyselleştirilmiş bir psikolojinin konumundan, grup veya kolektif kimliklerin ön plana alındığı bir konumda çalışılması gerektiğini savunuyor. Volkan, bireyle kolektif arasında haklı olarak daha büyük bir ikilik olduğunu öne sürerken, kuramsallaştırması, etnik ve ulusal kimlikler de dahil olmak üzere grup duygusunun kolektif stres bağlamında seferber edilmesi gerektiğini anlatır (34,35).

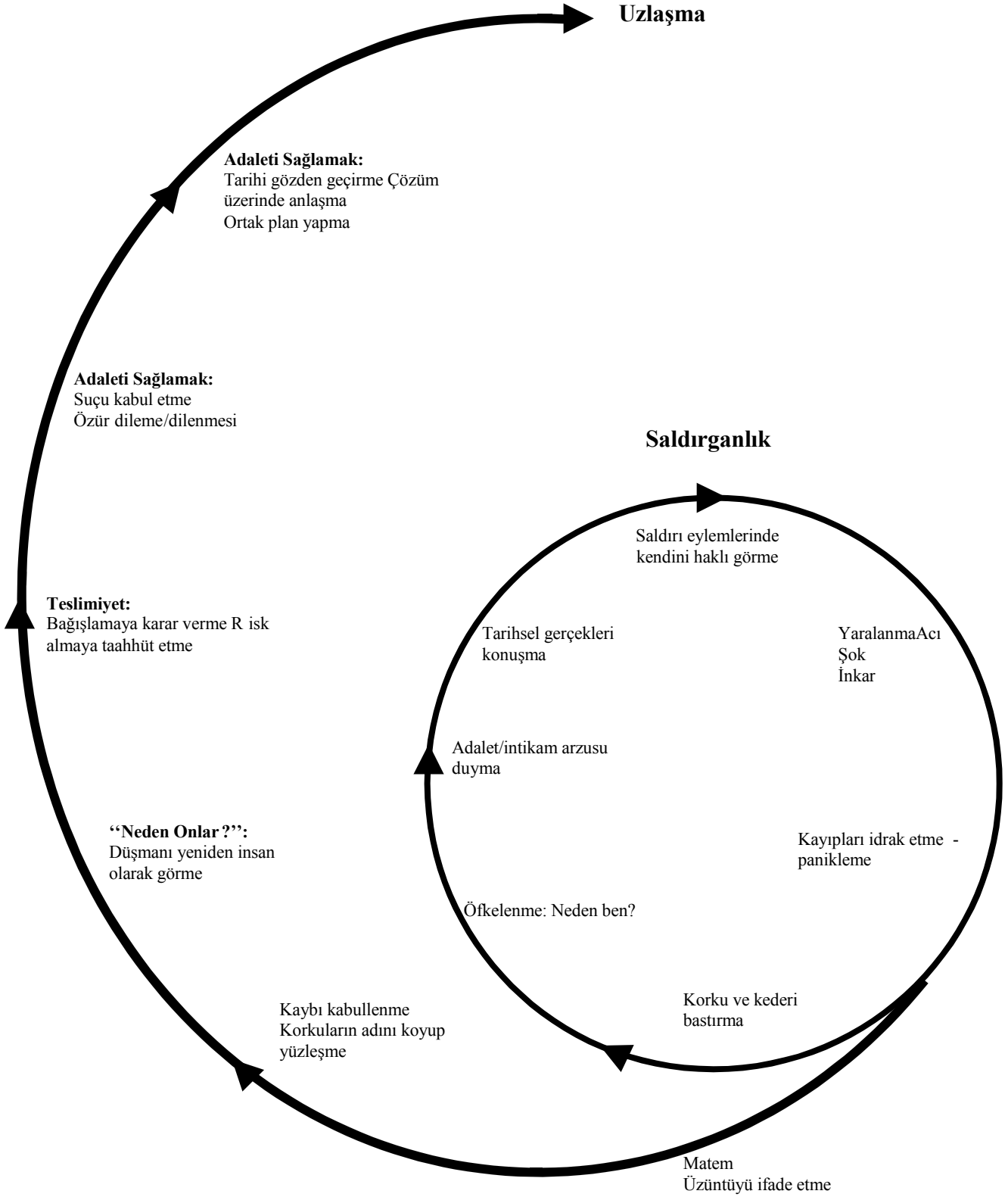
Günümüzde süregelen birçok savaşın, ülkeler arası anlaşmazlığın sebebi olarak geçmişten gelen ve çözümlenemeyen toplumsal travmaların psikolojik sonuçlarının kuşaklar boyunca taşınması ve halen canlı tutulması gösterilebilir. Yaşanan kayıpların yasının tutulmadığı durumlarda meydana gelen zaman çökmesi sonucu geçmişte yaşanan olaylar

sanki bugün yaşanıyormuşçasına kendini hissettirir. Bireysel ve kitlesel olarak iyileşme ve uzlaşma başlaması için öncelikle geçmişteki kırımların, toplu ölümlerin, sürgünlerin, kitlesel cinayetlerin, kırımların, soykırımların ahlaki ve hukuki açıdan bir suç olduğunu kabullenmek ve belgelemek gerekiyor.

Uzlaşma, Bağışlama ve Onarıcı Adalet

"Travmatik yaraları sarma", "ilişki kurma" ve "yaşamı tekrar inşa etme" hislerine ulaşmak için travma öyküsünün ötekinin varlığında ötekiyle, yani tanıklarla birlikte tüm gerçekliğiyle anlatılıyor olması gerekir. Travmaya uğramış her insan ve azınlık, içinde yaşadığı toplumun onarıcı adaletine ihtiyaç duyar. Cezalandırıcı adalet anlayışı failin cezalandırılmasına odaklanırken onarıcı adalet anlayışı mağdur olanın ihtiyaçlarına odaklanır. Toplumsal onarıcı adalet, travmanın ortak bir deneyim, "bizim sorunumuz" olarak algılandığı, acıyı paylaşmaya ve sorunlara karşı ortak hareket etmeye yönelik adımlardan oluşur. Bu kolektif paylaşımın ve empatinin sağlanması olumlu duyguları harekete geçirip sosyal uyumu artırırken; sosyal inançları, bireysel ve toplumsal kimlikleri onararak iyileşmeyi hızlandırır. Botcharova'nın Travmada İyileşme Yolculuğu-Travma Döngüsünü Kırmak Modeli bu süreci oldukça iyi anlatması bakımından önemlidir (4).

Birey ve grup kimliğinin onarılmasına yönelik yaklaşımlar travma döngüsünü kırmak için anahtar müdahaleleri oluşturur. Travma sadece benliği değil, insanı sevme gücünü de tahrip eder. Geçmiş travmalardan bağımsız, yeniden güvene ve sevgiye dayalı kişilerarası bağlılıklar geliştirebilmek bu onarımın en hayati kısmıdır. Travmanın çözülmesi ve uzlaşma mağdurun acılarının görüldüğünü, duyulduğunu ve anlaşıldığını hissedebilme koşuluna bağlı gelişir. Bunun için suçlunun hem içe-dönük, hem de dışa-dönük hareket etmesi gerekir. Philpott, topluluğun adil değerlerini ihlal ettiği gerekçesiyle suç işleyen ve ortaklarının "onarıcı ceza" ile haksızlığı tanımaya, pişmanlığa başvurmaya, özür dilemeye davet edilmesi gerektiğini savunur (20). Suçlu, kendi içindeki zayıflığı, nefreti ve günahları kabullenirken mağdurun hayatında yarattığı tahribatı da görüp kabullenir ve özür diler.

Şekil 2. Travma İyileşme Yolculuğu- Travma Döngüsünü Kırma (4). Bu model her travma vakasına uyarlanmaz. Örneğin: Çocuk Cinsel İstismarı.

Bu adım bireysel ve sosyal iyileşmeyi (social healing) sağlayan, kolektif dayanıklılığı başlatan en temel yaklaşımdır (16,43).

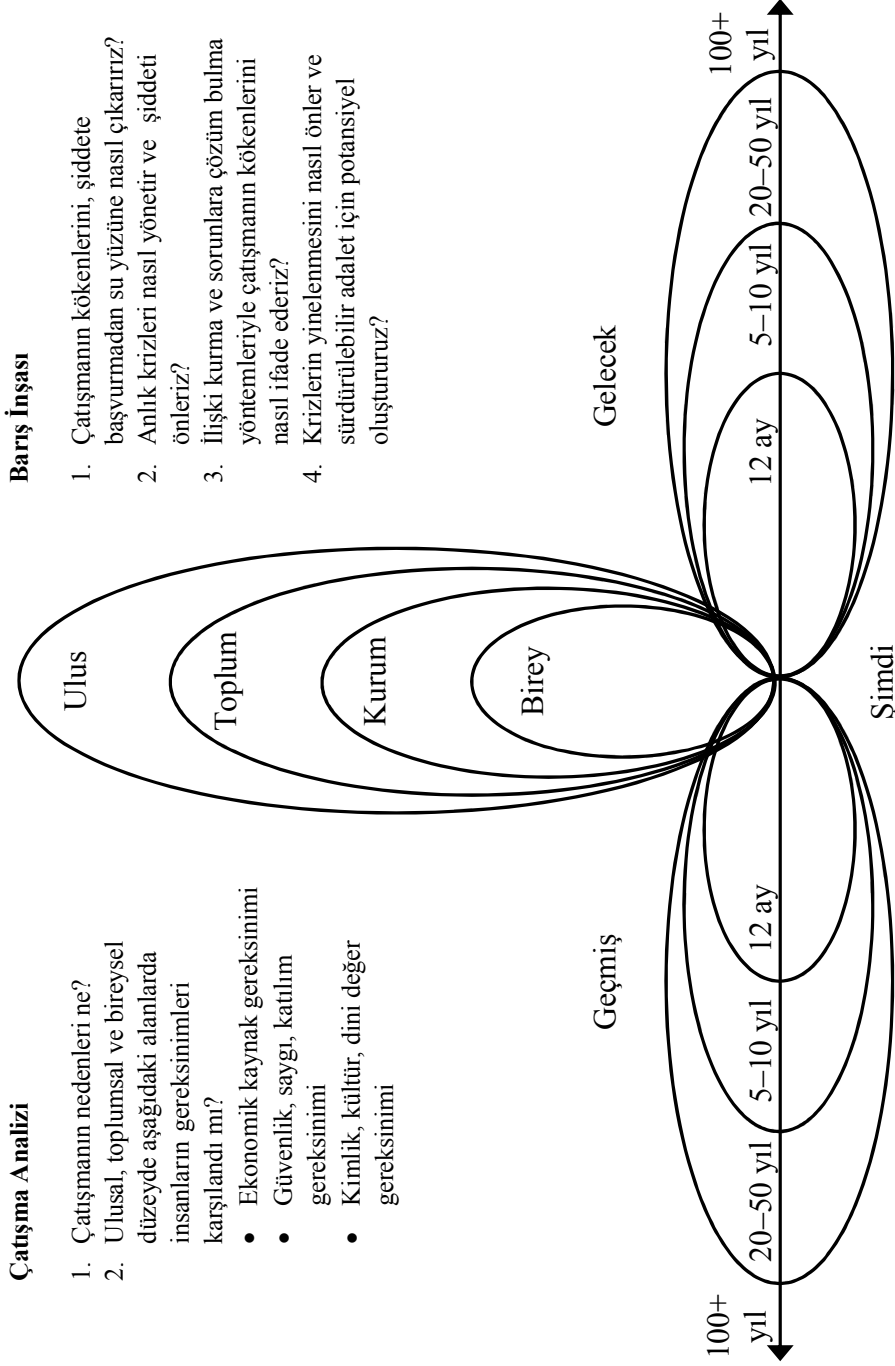
Bunun için hakikat ve uzlaşma daireseldir, doğrusal değil. Yaşanmış travmanın kişisel ve toplumsal öyküsünün duyulması için yer, zaman ve kulak vermenin onarıcı adaleti sağlama sürecindeki rolü azımsanmayacak kadar büyüktür. Uzlaşmanın merkezinde yolculuk, travmanın sosyal ekosü ve kolektif konuşma karşılığı olan ses metaforları yatar. Uzlaşma ve onarıcı adalet, karışık, çoğul seslerin birleşiminden ortaya çıkar. Travma mağduru, suçu işleyen ve suça ortak olanların yüz yüze konuşacakları, travma öykülerinin tüm hakikatleriyle paylaşılacağı sosyal bir mekâna ihtiyaç vardır. Bu mekân, mağdur, suçlu ve tüm tanıkların birbirleriyle bağ kuracakları, herkesin katılımıyla "Barış Halkasının" oluşacağı bir yer olur (21,43). Sedmak bu mekânı, tüm katılımcıların birbirlerine dönük ve açık oldukları, birbirlerinin acılarının duyulur ve paylaşılır olduğu, sevebilme sanatının (art of loving) yaşanacağı bir yer olarak tanımlar. Mağdur, suçlu ve suça ortak olanlar kendi hikayelerini ve kendilerine düşen sorumlulukları alarak utanç, aşağılanma ve suçluluk duygularını paylaşıp travmayı yeniden transform edebilirler. Ancak bu süreç sonucunda mağdur kendisine yapılan haksızlığı travmatik bir deneyim olmaktan çıkarabilir. Suçlu ve ortakları için ise bu süreç bir daha asla yaşanmaması gereken bir derse dönüşür (27,28).

Toplum içinde ortak akıl, umut ve sese ulaşabilmenin yolu travmatik bellek ve kolektif dayanıklılığa odaklanarak mümkün olabilir. Elbette uzlaşma kolay elde edilecek bir sonuç değildir. Uzlaşma ve iyileşme, mağdurun merhamet ve barışından, suçlunun doğruluk ve adaletinden doğabilir. Mağdur kişinin intikam alma arzusundan vazgeçerek merhametle davranması beklenilir. Saldırganın/suçlunun ise utanç ve suçluluk duygularını saklamak veya bastırmak yerine, pişmanlık ve tazmin yolunu yürümeye hazır olması gerekir. Travma literatüründe bağışlamanın travmayı iyileştirici gücüne vurgu yapan azımsanmayacak kadar fazla çalışma vardır. Ancak bağışlama koşulsuz gelişen bir süreç ya da sonuç değildir. Volf travmaya uğramış mağdurun suçluyu ve suça ortak olanları bağışlamanın adalet ve pişmanlık

koşullarına bağlı olarak gerçekleşebileceğini savunur (31). Travmayla ilgili tüm hakikatin ortaya çıkması ve adaletin yerine getirilmesi, mağdurun bağışlamaya hazır olması, iç dünyasında suçluyu bağlayacak bir zemin oluşturması bakımından oldukça önemlidir (11,38). Bağışlama, karar verilerek elde edilecek bir sonuç değildir. Travmanın değil, mağdurun hayatını kontrol etmeye başladığı bir zamanda gerçekleşebilecek bir yolculuktur. Bağışlamaya hazır olmak ve bağışlamak yıllarca sürebilir. Çünkü bağışlama ancak her iki tarafın da farklı zamanlarda ve yerlerde travmatik yaşantıyı defalarca öykülendirip, birbirlerini anlayacakları bir ilişki yapısı içinde gerçekleşebilir (26).

Schirch'in Barış İnşası için Bütünleyici Çerçevesi (The Integrated Framework for Peacebuilding) travmada iyileşme, uzlaşma ve barış inşası için hangi zamanlarda, hangi düzeylerde ve neler yapılması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Onarıcı adalet, sadece mağdur ve suçluya yönelik değil; tüm topluma, ulusa yönelik adımlar ve yaklaşımlar içermelidir (23,24). Onarıcı adalet, bağışlamaya ve uzlaşmaya yönelik yaklaşımlarla intikam alma arzusunun önüne geçebilmelidir. Bunu ancak mağdurun ihtiyaçlarına, suçlunun ve suça ortak olanların da sorumluluklarına odaklanarak yapabilir. Bireysel ve toplum kimliğinde onarımın sağlanması için, her iki tarafın da şiddet ve çatışma tarihinden uzaklaşıp tarihsel gerçeklerine yeniden bakmaya, değerlendirmeye, anlamaya çalışması gerekir. Birlikte birbirinden güç alarak yenilgileri, kayıpları, matemi yeniden gözden geçirmelerine ihtiyaçları vardır. Tüm bu adımlar, travmaları ve kayıpları geçmişte bırakarak şiddete karşı birlikte zafer kazanmanın ve barışa yönelik tarih yazmanın başlangıcını oluşturur (13).

Uruguay'ı 1973 ve 1985 arasında yöneten sivil-askeri diktatörlük tarafından sistematik olarak işkence görmüş eski siyasi mahkumların yaşam deneyimleri acı dolu travmatik hatıraların tarihsel ve toplumsal özgüllüğünü aktarmak için çoğu zaman yetersiz olduğunu, sadece travma mağdurlarıyla çalışmanın travmayı iyileştirmediğini, kolektif yaraların adil ve samimi bir toplum içinde iyileşebileceğini göstermiştir. Bu bulgular Güney Afrika örneği, affetme, uzlaşma, barış ve onarım süreçlerinin bireysel ve toplumsal boyutlarda nerede ve hangi kanallarla olması gerektiğini

Şekil 3. Barış İnşası için Bütünleyici Çerçeve (23)

gösteren çok kıymetli bir örnektir. Zalim ve adaletsiz bir geçmişi olan Güney Afrikalı halkın yaralarını sarmak için kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları intikam yerine, uzlaşmanın sağlanması, geçmişin unutulması yerine açığa çıkması, yaşananların reddedilmesi yerine kabul edilmesi, insan hakları ihlali yerine, ahlaki düzen ve hukuk devletinin üstünlüğü sağlanması ilkeleri ile çalışmıştır. Guatemalalı şiddet mağdurları ise Güney Afrika'da olduğu gibi kendilerine karşı işlenen suçların tüm gerçeğiyle belgelenmesi ve suçluların ortaya çıkarılması şartıyla suçluları bağışlayıp uzlaşma sürecini başlatmışlardır. Benzer biçimde Şili'de Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları sistematik olarak kaç kişinin hangi farklı ihlal türlerine maruz kaldığına dair belgelemiş, Denouncement (Kinama), Investigation (Belgeleme), Treatment (tedavi) ve Educating People with Human Rights (İnsan Hak İhlalleri Eğitimi) ilkeleri ile diktatörlük sırasında yaşanan zulümleri onararak bireysel ve kitlesel iyileşmeyi sağlamıştır. Yine Bosna-Hersek ve Ruanda Uluslararası Savaş Suçları Mahkemeleri kurularak gerçeklerin ortaya çıkarak suçluların adli olarak yargılanması toplumsal onarımı başlatan en temel adımlardan biri olmuştur. Yahudi soykırım Kamplarından kurtulan ve onların çocuklarının oluşturduğu tanıklık edebiyatı Yahudilerin yüzleşme, yas tutma ve iyileşme sürecinin başlangıcını oluşturarak ilk defa toplumsal bir hakikat ve hafıza inşasını başlatmıştır (41,43,44).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ise insanın insana, insanın içinde yaşadığı topluma olan güven ve bağlılığı zedeleyen unutulmuş, unutulmaya terk edilmiş çok sayıda siyasal, toplumsal travmalar vardır. İnsanlar ve farklı etnik azınlıklar arasında güven ve bağlılık korku odaklı bir güvenlik anlayışıyla değil, ancak çatışma çözümüne odaklı barışçıl bir anlayışla sağlanılabilir. Türkiye İnsan Hakları Vakfı travmayı duyulur, görülür hale getirmek için dokümantasyon, toplumsal travma konseyleri kurarak, vicdan, hakikat, adalet, yüzleşme, onarım ve travma çalışmaları yapmanın öneminden bahseder. Zalim ve adaletsiz bir geçmişin açtığı yaraların iyileşmesi için Türkiye'de de kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu (HUK) toplumsal onarım ve insan hakları etiğini yeniden tesis etmek için adaletin, çatışma çözümü, insan hakları hukuku, ruh sağlığı çalışmalarının hepsinin yapılmasıyla mümkün olabileceğini

savunur (11,36).

Ruhsal travma, bireysel ve toplumsal yaşam ve ilişkiler üzerinde ağır tahribatlar oluşturur. Aynı kimliği paylaşan insanların travmaya maruz kalması, topluca yas sürecini yaşamayı gerektirir. İnsan ve hayata dair inançları paramparça eden bir şiddet olayının ardından topluca yas tutmanın yarattığı en iyi sonuç insana karşı zedelenmiş inançları onarabilmesidir. Ortak çatışma çözümü alanları, barış halkaları oluşturarak sosyal iyileşmeyi sağlayabilir ve barış dilini oluşturabilir. Toplu yas tutmak ölüyü, ölümü ve geçmişi ortadan kaldırmak değil, acılarla toplu olarak başa çıkmak ve travmanın yarattığı tahribatı onararak insanlar arasına geri dönüşüm sürecini harekete geçirmektedir. Ancak, bireysel ve toplumsal düzeyde yapılacak her bir müdahale insan hakları temelli bir yaklaşımla toplu oturumlar, geniş çaplı seremoniler, anma törenleri, yas evleri ve ritüelleri içermelidir (17,26).

Türkiye gibi sürekli travma üreten bir coğrafyada doğup büyüyen çocuklara bırakacağımız miras, geçmiş ve bugünü travmalarla dolu olan bir şiddet kültürü olmamalıdır. Saldırganlık, yıkım, şiddet ve ölüm gibi kavramlar bu ülke topraklarında yaşanan ya da tanık olunan travmatik olaylar sayesinde fazlasıyla derinleşmiştir. Zamanında yüzleşilmemiş politik, etnik katliamlar ve kırımlar toplumun sosyokültürel yapıtaşlarını ve ruh sağlığını zedelemektedir. Nefret, utanç ve suçluluk duygularını bir kuşaktan ötekine aktaran zinciri koparmak ve barış inşası için travmatik olayları tanıma, anlama, mağdurların yaralarını sarma ve onlara hakkettikleri adaleti verme çalışmalarının hukuki, insan hakları ve önleyici politikalar çerçevesinde acil olarak başlatılması gerekir. Etnik ve mezhebi farklılıklar gözetmeksizin herkes için hakikat, adalet, onarım, uzlaşma ve bağışlama çalışmalarlarıyla barışın dilinin ve ortak yaşam alanlarının oluşturulması mümkündür.

Yazışma adresi: Doç. Dr. Ayten Zara, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul ayten.zara@bilgi.edu.tr

---

KAYNAKLAR

1. Audergon A. Collective trauma: the nightmare of history. *Psychotherapy and politics international* 2004; 2 (Suppl 1): 16-31.
2. Aydemir M, Yılmaz N. Toplumsal bellek bağlamında Sarıkamış Harekati'nin Türk romanına yansması. *Folklor/ede-biyat* 2017; 89: 111-130.
3. Berger SS. Whose trauma is it anyway? Furthering our understanding of intergenerational transmission. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy* 2014; 13 (Suppl 3): 169-181.
4. Botcharova O. Implementation of track two diplomacy: Developing a Model for Forgiveness. In Helmick RG, Petersen RL, editor. *Forgiveness and reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*. Edited by. Philadelphia, Templeton Foundation Press, 2001, pp. 279-304.
5. Cyrulnik B. Talking of love: how to overcome trauma and remake your life story. Macey D (Çeviri Ed.) London: Penguin, 2009.
6. Çeviker L. Şiddet ve toplumsal hafıza. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi. 2009.
7. Çoban Öztürk E. Tarih, travma ve kimlik: Ermeni diasporada kimlik ve kimliğin yeni nesillere aktarımı. *Ermeni araştırmaları* 2005; 52: 141-167.
8. Danieli Y. Assessing trauma across cultures from a multigenerational perspective. In Wilson J, Tang C, editor. *Cross-cultural assessment of psychological trauma and ptsd*. International and cultural psychology series. MA, Springer, 2007, pp. 65-89.
9. Danieli Y. *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Plenum Press, 1998.
10. Danieli Y. It was always there. In Figley CR, editor. *Mapping trauma and its wake: autobiographic essays by pioneer trauma scholars*. New York: Routledge, 2006, pp. 33-46.
11. Düzel E. Türkiye'de sürmekte olan toplumsal travma ile baş etmede ilk adımlar. Ankara, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, 2012.
12. Fierke KM. Whereof we can speak, thereof we must not be silent: trauma, political solipsism and war. *Review of international studies* 2004; 30 (Suppl 4): 471-491.
13. Hart B. *Peacebuilding in traumatized societies*. Lanham, Md, University Press of America, 2008.
14. Kaptanoğlu C. Travma, toplumsal yas ve bağışlama. *Toplum ve hekim* 2000; 3: 21-214.
15. Komşuoğlu A, Örs B. Kimliği unutulmayanlarla kurgulamak: Anadolu Ermenilerini Cumhuriyet Döneminde İstanbul'a göçü, nasıl hatırlıyoruz? In Berktaş A, editor. *Türkiye'de bellek çalışmaları*. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, pp. 217-246.
16. Lederach JP, Lederach AJ. *When blood and bones cry out: journeys through the soundscape of healing and reconciliation*. Oxford, NY, Oxford University Press, 2010.
17. Levine P, Frederick A. *Waking the tiger: healing trauma - the innate capacity to transform overwhelming experiences*. Berkeley, CA, North Atlantic Books, 1997.
18. Levine PA, Mate G. *In an unspoken voice: how the body releases trauma and restores goodness*. California, North Atlantic Books, 2010.
19. Norris FH, Stevens S, Pfefferbaum B, Wyche KF, Pfefferbaum RL. *Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness*. *American Journal of Community Psychology* 2008; 41 (Suppl 1): 127-150.
20. Philpott D. *Reconciliation: A catholic ethic for peacebuilding in the political order*. In by Schreiter RJ, Appleby RS, Powers GF, Maryknoll, NY editors. *Peacebuilding: Catholic theology, ethics, and praxis*. Edited., Orbis Books, 2010, pp. 92-124.
21. Pranis K, Stuart B, Wedge M. *Peacemaking Circles: From Crime to Community*. St Paul, MN, Living Justice Press, 2003.
22. Robben ACGM. *How traumatized societies remember: the aftermath of Argentina's dirty war*. *Cultural Critique* 2005; 59:120-164.
23. Schirch L. *Integrated Framework for Peacebuilding. Seminars on Trauma Awareness and Recovery (STAR) manual*. Harrisonburg, VA, Eastern Mennonite University, 2002.
24. Schirch L. *The Little Book of Strategic Peacebuilding: A vision and framework for peace with justice*. Good Books, 2004.
25. Schirch L. *Trauma, identity and security: How the U.S. can recover from 9/11 using media arts and a 3D approach to human security*. Edited by Hart B. *Peacebuilding in traumatized societies*. Lanham, Md, University Press of America, 2008, pp. 83-105.
26. Schmidt JP. *Mediation and Healing Journey toward Forgiveness*. *Conciliation Quarterly* 1995; 14: 2-4.
27. Sedmak C. *Trauma und Konflikttransformation*. Paper presented at the Seminar "Trauma und Konflikttransformation". Liestal, Switzerland, 2012.
28. Sullivan D, Tift L. *Restorative justice: healing the foundations of our everyday lives*. Monsey, NY, Willow Tree Press, 2011.
29. Ulman RB, Brothers D. *The shattered self: a psychoanalytic study of trauma*. The analytical press, 1988.
30. Van der Kolk BA, McFarlane AC, Weisaeth L. *Traumatic stress: the effects of overwhelming experience on mind, body, and society*. New York, Guilford, 1996.
31. Volf M. *Forgiveness, reconciliation, and justice. A Christian contribution to a more peaceful social environment*. In Helmick RG, Petersen RL, editors. *Forgiveness and reconciliation: religion, public policy & conflict transformation*. Philadelphia, Templeton Foundation Press, 2001, pp. 27-49.
32. Volkan VD. *Blind trust: large groups and their leaders in times of crisis and terror*. Pitchstone Publishing, 2004.
33. Volkan VD. *Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism*. 1. Baskı, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1997.
34. Volkan VD. *Killing in the name of identity: a study of bloody conflicts*. Pitchstone Publishing, 2006.
35. Volkan VD. *Psychoanalysis and international relationships: Large-group identity, traumas at the hand of the "other," and*

transgenerational transmission of trauma. *Psychoanalytic perspective on the turbulent world*, 2010, pp. 41-62.

36. Volkan VD. Traumatized societies and psychological care: expanding the concept of preventive medicine. *Mind and human interaction* 2000; 11: 177-194.

37. Webb NB. A developmental-transactional framework for assessment of children and families following a mass trauma. *Mass trauma and violence: helping families and children cope*. New York, London, Guilford, 2004, pp. 23-49.

38. Włodarczyka A, Basabe N, Páez D, Amutioa A, García FE, Reyes C, Villagrán L. Positive effects of communal coping in the aftermath of a collective trauma: The case of the 2010 Chilean earthquake. *European Journal of Education and Psychology* 2016; 9: 9-19.

39. Yehuda R, Bierer LM. Transgenerational transmission of cortisol and PTSD risk. *Progress in brain* 2007; 167: 121-135.

40. Yehuda R, Hallifan S, Grossman R. Childhood trauma and risk for PTSD: Relationship to intergenerational effects of trauma, parental PTSD, and cortisol excretion, 2001; 13: 733-753.

41. Yoder C, Good SN, Hart b, Schirch L and Docherty J. The victim cycle is adapted from Olga Botcharova, Implementation of track two diplomacy: developing a model of forgiveness in Raymond G. Helmick and Rodney L. Petersen (Eds.), *Forgiveness and Reconciliation*. Philadelphia, PA: Templeton Foundation Press, 2001.

42. Yoder C. *The little book of trauma healing*. Intercourse, PA, Good Books, 2005.

43. Zehr H. Doing justice, healing trauma: the role of restorative justice in peacebuilding peace prints: *South Asian journal of peacebuilding* 2008; 1.

44. Zembylas M, Bekerman Z. Education and the dangerous memories of historical trauma: narratives of pain, narratives of hope. *Curriculum inquiry* 2008; 38(Suppl 2): 125-154.